

Egy könyvtár körvonalai

Acél Zsolt: *A látható könyvtár. A palatiumi Apollo-könyvtár és a római irodalmi élet.* Budapest, Gondolat, 2018. 201.

Acél Zsolt az MTA köztestületének tagja, magyar–latin szakos tanár és piarista szerzetes; 2011-ben Pedagógus Kutatói Pályadíjat nyert. Eddigi kutatásai során elsősorban Augustus-kori irodalommal, ókori könyvtárakkal, modern irodalomelmélettel és narratológiával foglalkozott. Első monográfiája méltó összegzése eddigi munkásságának; több korábban az *Ókor* és a *Studia Antiqua* lapjain megjelent cikke is a kötet szerves részét képezi esettanulmányként.

2018-ban megjelent könyvében a római könyvtárkultúra gyökereit, alakulását és az első közkönyvtár, a palatiumi Apollo-könyvtár megjelenését vizsgálja a kortárs római irodalomban. Ennek feltárásához Acél alapos filológiai és narratológiai vizsgálatok alá vonja az Augustus-kori irodalom jól ismert alkotásait, bővítve eddigi ismereteinket az elmúlt években felfedezett új szövegek vizsgálatával. A könyv négy nagyobb egységből áll, melyek magját korábban megjelent írásai adják. Az antik könyvtár átfogó ismertetésére egy terjedelmes bevezető részben kerül sor. A szerző alaposan körüljárva a témát, kitér az ókori görög könyvtárak *stoa* – *apothéké* – *hieron*, azaz oszlopcsarnok, könyvraktár és szentély hármasságára, az első római magánkönyvtárak eredetére és „kettős struktúrára”,¹ a korábbi könyvtártudományi szakirodalomra és a helytelen megállapításokból következő, az antik könyvtárakról kialakult kollektív tudás tévedéseinek tételes ismertetésére. Acél ezzel a részletességgel és mindenre kiterjedő figyelemmel oly alapokra helyezi későbbi mondanivalóját, mely teljesen követhetővé teszi a kötetet még a római könyvtártörténettel éppen csak ismerkedő olvasói számára is. Azonban a könyv nagymértékű türelmet vár el olvasójától, mivel a bevezető rész, majd az azt követő több kisebb esettanulmány, egyaránt késlelteti a végső kép összeállítását az olvasóban. A könyv szerkezetét leginkább egy mozaikképhez lehetne hasonlítani: sok apró kidolgozott részlet, melyek csak az utolsó pillanatban állnak össze egy egészé.

A bevezető részben kerül sor az ókori könyvtörténet korábbi hagyományos elbeszélésének bírálatára. Acél kellő határozottsággal leplezi le a tudományosság és így a kollektív tudás tévedéseit. Ez éppúgy feladata, mint a könyvtártörténetet

¹ A római könyvtárakban külön elkülönített gyűjteményt képeztek a latin, illetve görög nyelvű könyvek. (13.)

egységes narratívába besűríteni vágyó hagyományos könyvtártudománnyal szembeni kritika megfogalmazása. Ami a könyvtár láthatóvá válását illeti (mely azt a pillanatot, pillanatokot jelenti, amikor a könyvtár pusztá létezése megjelenik az Augustus-kori irodalomban), a kortárs mediális környezet változásaihoz hasonlóan érzi, a „láthatóvá válás” fogalmát is az archívum- és médiaelméletből emeli át és alkalmazza az ókori könyvtárak és a palatiumi Apollo-könyvtár esetére.

E sokrétű bevezető rész után Acél áttér esettanulmányainak bemutatására. Mindegyik a római könyvtár láthatóvá válásának egy-egy pillanatát járja körbe, és mindazokat az irodalmi forrásokat vizsgálja, amelyek közvetlenül vagy közvetetten utalnak a könyvtár meglétére és hivatkoznak rá mint az Augustus-kori Róma egyik fontos intézményére.

Előzményként a római magánkönyvtárakkal foglalkozik Acél, s az első bevezető tanulmányban a *corpus*-hasonlat kialakulását vizsgálja Cicero levelezéseit felhasználva. A *corpus* (test) és a *contextus, textus* (szövet) szövegekre alkalmazott metaforák a latin irodalomban való első megjelenése Cicero levelezésében található. Cicero írásából tisztán kiviláglik az egység igénye, ahogy arra a szerző is rámutat. A cicerói könyvtár a villa egységének része, sőt, a könyvtár mint a villát irányító szellemiség is felfogható. Cicero korában a magángyűjtemények – nagyságuknak köszönhetően – már szakértő rendszerezésre szorultak. Ennek kapcsán írja a következőket: „*miután pedig Tyrannión elrendezte könyveimet, egyszerre csak úgy tűnt, hogy szellem/értelem költözött a falak közé.*” (56.) Cicero használatában a *mens* (szellem, értelem) szó azonban az irányító szellem mellett jelenti az *animus* (lélek) értelmet jelölő részét is. Továbbá az *animus* szinonimájaként is megjelenik, szembeállítva a testtel. Ennek megfelelően a könyvtár nemcsak mint a villát irányító szellem, az értelemadó központ fogható fel, hanem olyan entitásként is, amelynek szöveganyaga a rendszerezéssel *corpusszá*, organikus egységgé vált. Cicero a *corpust* különféle szövegek egységének kifejezésére használja, míg a *contextust* sokkal kisebb egységekre, az egyedi írásos alkotásokra. Mindez új gondolat az arisztotelészi *corpushoz* képest, mely pusztán egy szövegen belüli szerves egységet jelent; Cicero használja először a *corpust* több különálló szöveg egységére, a könyvtárra.

A Propertius elégiáival foglalkozó második tanulmány szerint Propertius Augustus actiumi győzelméhez kapcsolja az Apollónak szentelt szentélykörzet és így a könyvtár alapítását. Propertius negyedik könyve, mely tartalmazza az actiumi elégiát, egy másik helyen is említi az Apollo-könyvtárat, pontosabban a Palatiumot: az első könyvben a város előtti területet írja le és megemlíti, hogy a történelem előtti aranykorban Evander a Palatiumon lakott.² Az actiumi elégia középpontjában viszont egy Romulusra való utalás található, akinek háza szintén a Palatiumon állt. Propertius ezzel Augustus személyéhez köti mind Romulust, mind Evandert: Augustus mint második Romulus, a város újjáalapítója és mint második Evander,³ az aranykor uralkodója jelenik meg. Ennek köszönhetően a klasszikus értelmezés szerint Propertius Augustus kultúrpolitikáját képviseli,

² „Ez, amit látsz, vándor, amerre elterül a hatalmas Róma, a fríg Aeneas előtt csak domb és legelő volt; és ahol a hajós Apollónak szentelt Palatium áll, az elűzött Evander ökrei heverték.” (76.)

³ Evander görög származású, apja az árkádiai király megölése után Itáliában telepszik le és megismerteti az írás és zene művészetét a terület lakóival. Emellett számos isten kultuszát is ő alapítja meg Itáliában, többek közt Herculesét is. Ehhez lásd bővebben: Livius, *Ab urbe condita* I. 7.

azonban ezt árnyalja, hogy mindeközben egy korszak lezárásának is tanúi lehetünk: ahogy Augustus túl van politikai *akméj*án (csúc, tetőpont), úgy Propertius is túl van költészete *akméj*án, az elkövetkezendő események megéneklését már másra bízna. Propertius visszatérően idéz a nemrég elhunyt Vergiliustól, Tibullustól, Horatiustól és saját magától; ezzel az attitűddel Propertius „önkanonizációt” hajt végre. Ezzel a mozzanattal vezet el minket Acél a római könyvtárak és a kanonizáció kapcsolatához: a római irodalom kanonizációjának kitüntetett helye a könyvtár. Acél értelmezésében Propertius ezzel az eljárással tulajdon helyét a római irodalomban központi és két kánon közötti határon jelöli ki.

A harmadik tanulmány Ovidius *Ars amatoria* című művében megjelenő Róma-leírással és térképpel foglalkozik, melynek értelmezéséhez Acél a szöveg új felosztását kínálja, a mű gyűrűs szerkezetét alapul véve. Acél felosztása szerint a kilencedikkel párba állítható második részben említi Ovidius az Apollo-templom *porticus*át, azaz oszlopos, nyitott előcsarnokát. Azonban maga a könyvtár még láthatatlan marad. Ezzel szemben a *Tristia* városleírása már a könyvtárakra összpontosít. Acél ebben a jelenségben Ovidius személyes helyzetének befolyásoló erejét látja: az *Ars amatoria* megírásakor Ovidius a római közélet és irodalom fontos szereplője volt, a száműzetése kezdetén írt *Tristia* az ebből való kiszorulást jeleníti meg, és ennek köszönhetően válik láthatóvá a könyvtár.

A második rész utolsó esettanulmányában Acél az Augustus háza előtt álló babérfa mitologikus jelentését keresi a *Metamorphoses* Daphne-epizódja alapján, és kitér arra a kérdésre is, hogy Ovidius változtatásai a történeten mennyiben befolyásolják a babérfa jelentését. A mítosz szerint Apollónak megtetszett egy nimfa, Daphne, aki azonban nem kívánt az isten kedvese lenni, és az Apollo szerelme elől való menekülés közben babérfává vált, így megmenekült. Ovidius munkájában e történet párja Python legyőzése, amelyben Apollo legyőzi a sárkányt, és ennek emlékezeteként alapítja meg a delphoi kultuszt. Python legyőzése után következik Daphne története, amelyben a fiatal isten kudarcot vall. Az ovidiusi szöveg Acél észrevétele szerint párhuzamot von Daphne története és Róma város korabeli struktúrája között. Így Ovidius tolmácsolásában az Augustus háza előtt álló babérfa a birodalom védőistenének választott Apollo szerelmi kudarcát idézi fel.

A könyvtár láthatóvá válásának pillanatai után a könyv harmadik fejezete a könyvtárkultúra kereteivel foglalkozik. Az első két részben Horatius levelezése alapján vizsgálja szerző a levelet mint irodalmi műfajt és mint az irodalmi nyilvánosság egyik letéteményesét. „A könyvtárkultúrába való beágyazottságot két tényező is erősíti: egyrészt a levél feltételezi az ódak ismeretét, az összefüggő, organikus életmű fogalmát, másrészt az életrajz itteni fontossága is az ajánló bibliográfiák és biográfiák, az alexandriai gyűjteményt áttekintő kallimachosi *Pinakes* („táblák”, ti. katalógusok) hosszú életű műfajára utal.” (105.) – írja a szerző Horatius könyvzáró levele kapcsán. A másik általa vizsgált levél az ún. Augustus-levél, melyben Horatius az irodalmi nyilvánosság két terét állítja szembe egymással: a színházat és a könyvtárat. Horatius színházkritikáját Acél Arisztotelész látványosságkritikájával⁴ rokonítja, így kevésbé szól a színház mint műfaj kritikájáról, sokkal inkább a római olvasóközönség

⁴ Arisztotelész a látványosságot, színpadra állítást a dráma valódi természetétől idegennek találja. (159.)

ízlését illeti kritikával. „*Horatius szövegében immáron nem az ünnepség, színjáték számít munusnak,⁵ melyet vallásos-állami kötelességből a hivatalnok vagy a hatóság ingyenes látoányossággal rendez, hanem a könyv és a könyvtár, Augustus uralmának legnagyobb és legszentebb ajándékai.*” (161–162.) Ennek megfelelően Horatius Augustusnak elő kell segítenie az új könyvek megírását, és támogatnia kell a költőket, hogy a könyvtárból Apollóhoz méltó adomány váljék. A harmadik fejezet zárótanulmánya visszatér a *Metamorphosesre*, és azon belül is Proteus történetére. Acél értékelésében Ovidius Proteus, a jóisten alakját a könyvtárkultúra öntükröző metaforájává emeli.

A könyv utolsó, az augustusi alapítástól a római könyvtárkultúra későbbi történetére kitekintő részében Gellius és Galénosz Kr. u. 2. századi szerzők műveivel foglalkozik. Gellius *Attikai éjszakák* című műve gazdag forrásnak bizonyul, és bár történeti szempontból nem tekinthető hitelesnek, a római könyvtárkultúráról akaratlanul is igen sokat elárul. Gellius könyvtártörténeti áttekintése a hellenisztikus könyvtárról magán hordozza a római intézménytörténet emlékezetének hatását. Acél szerint mind az athéni, mind az alexandriai könyvtár esetében a római elképzelést és szókinccset tükrözi a nyilvánosság fogalma. „*Az Attikai éjszakák ábrázolásában a könyvtár a fejedelmek, hadvezérek hatalma alatt áll: rabolható, elszállítható, és valamiképpen a hatalomváltás, a translatio imperii megjelenítője, hiszen a gyűjtemények a győztes útját követik.*” (187.) Acél szerint tehát Gellius a római könyvtárak történetét, eredetét vetíti vissza a hellenisztikus könyvtár történetére.

Galénosz *A lelki fájdalomtól való mentesség* című görög nyelvű levele, melyet 2005-ben fedeztek fel, az egyetlen szöveg, amely alapján képet alkothatunk az Apollókönyvtár gyűjteményéről, továbbá megerősíti a szakirodalom azon sejtését, miszerint Augustus könyvtárai bekebelezték a Cicero-korszak nagy magángyűjteményeit. Acél zárásképpen a két művet a tökéletesség, a minden emberi tudást átfogó könyvtár fogalma mentén kapcsolja össze, mely fogalom táplálja az olyan tévedéseket, mint az alexandriai könyvtár kizárólagos központ volta.

Összességében a mű átfogó képet ad a római könyvtár láthatóvá válásának folyamatáról, bár olykor nehézkes az átkötés az egyes tanulmányok között. Azonban az vitathatatlan, hogy ezek a töredékek a pontosan felépített, kigondolt szerkesztésnek köszönhetően kerek egészet alkotnak. Maga a könyv bizonyítja, hogy Acélnak igaza van Cicero *corpus*-értelmezésével kapcsolatban: a könyvben, bár különböző, olykor egymáshoz csak távolról, mindössze a könyvtár említésének tényén keresztül kapcsolódó szövegek organikus egységet képeznek. Az olykor a szövegekben csak igen áttételesen megjelenő könyvtár homályos körvonalait Acélnak sikerül alapos filológiai és narratológiai elemzéssel kiélestenie.

Jancsovics Fanni

⁵ Méltó adomány.